

LIETUVOS EKONOMINĖ MINTIS XVI a. PABAIGOJE–XVII a. PRADŽIOJE

Egidija Laumenskaitė

LMA Ekonomikos institutas
Goštauto g. 12, LT-2600 Vilnius
El. paštas: elaumens@takas.lt

Straipsnyje apžvelgiamas, galima sakyti, pirmas konceptualios ekonominės minties raiškos etapas Lietuvoje, plačiau aptariant tris reikšmingiausias ekonominės minties šaltinius XVI–XVII a. Lietuvoje. Pagrindiniai žodžiai: scholastika; merkantilizmas; kainos; palūkanos; pelnas; pirkliai; bajorai.

Šiuo straipsniu pradėdame nedidelę apžvalgą konkrečių ekonominės minties pakilimo laikotarpių Lietuvoje, aptardami svarbiausius Lietuvoje parašytus darbus, kuriuose jau buvo išdėstyta tam tikrų pažiūrų sistema, o ne atskiros ekonominės idėjos, gana dažnai aptinkamos ir ne ekonominio turinio darbuose.

Lietuvos istorijoje galėtume išskirti tris ekonominės minties pakilimo laikotarpius: pirmasis – XVI a. pabaiga–XVII a. pradžia, antrasis – XVIII a. pabaiga–XIX a. pradžia ir trečiasis – pirmoji XX a. pusė. Antrojoje šio amžiaus pusėje parašyti darbai dar nepradėti vertinti, nors tarybiniu laikotarpiu parašyti ekonominiai darbai jau baigė konkretų ekonominės minties raiškos etapą. Tačiau, siekiant objektyvumo, reikia ilgesnio laiko tarpo, juo labiau kad nemažai šių dienų autorių dar plėtoja arba keičia savo ekonomines pažiūras.

XVI–XVII a. – tai kartu ir ekonomikos mokslo formavimosi pradžia Vakarų Europoje. XVII a. ekonomikos mokslas dar nebuvo įvardytas kaip atskira mokslo sritis arba mokymo disciplina aukštesiose mokyklose. Tačiau tai buvo metas, kai pasirodė nebe normatyvinio mąstymo ekonominiai traktatai, kilo ekonominių diskusijų banga ir buvo menama mįslė, koku būdu valstybei greičiau praturtėti. Formuojantis nacionaliniams ūkiams ir pasaulinei rinkai, prireikė visapusiškiau šiuos procesus ekonomiškai pagrįsti.

Svarbiausia XVI–XVII a. (iš dalies jau XV a. ir net vėliau – XVIII a.) ekonominės politikos ir ekonominės minties kryptis buvo merkantilizmas. Merkantilistai buvo pirmieji, ekonominius klausimus akivaizdžiai atriboję nuo religinės pasaulėžiūros. O šalia šios ekonominės politikos, atstovaujančios pirklų interesams, atvilnijo vadinamoji antrosios scholastikos banga, revizavusi daugelio ekonominių kategorijų turinį.

XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje Lietuvoje atsiranda tokio paties pobūdžio ekonominė mintis. Beje, tai yra laikotarpis, kada ne gausumu, bet savo brandumu pasireiškusi ekonominė mintis Lietuvoje, galima sakyti, neatsilieka nuo bendro europinio lygio.

Ar galėtume nurodyti pirmąjį ekonomistą Lietuvoje? Apskritai šioje srityje būtų keblu įvardyti pirmąjį. Net pasaulio ekonominės minties istorija, pirmuoju didžiuoju ekonomistu dažnai įvardydama Aristotelį, nėra nei tiksli, nei pakankamai teisinga. Išlikę rašytiniai šaltiniai tiesiog padeda mums suvokti, kokio pobūdžio ekonominė mintis buvo tam tikru istoriniu laikotarpiu.

XVI a. pabaigoje Lietuvoje išleidžiami pirmieji ekonominio turinio traktatai. Tai Jono Abramavičiaus darbas „Lietuvio požiūris į pigesnę grūdų pirkimą ir brangesnį jų pardavimą“ (1595 m.) (jis, deja, iki mūsų dienų neišliko) ir

■ Egidija Laumenskaitė – socialinių mokslų daktarė, Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos instituto vyresnioji mokslinė bendradarbė.
Veiklos sritys: ekonominių teorijų istorija, Lietuvos ekonominė mintis.

Martyno Smigleckio knyga „Apie palūkanas ir tris geriausias sutartis: išpirkos, činšo ir pirklių draugijos“ (1596 m.) (iki XVIII a. vidurio buvo išleista net aštuonis kartus, šiek tiek keičiant pavadinimą). 1623 m. išleista anoniminį veikalą „Pažvelgimas į išlaidas Karūnoje ir už Karūnos ribų, kada kaip veidrodyje kiekvienas gali pamatyti pirklių gudrybes ir didžiulius pelnus, grobimą ir lupikavimą. Taip pat įvairius būdus, kaip to išvengti ir juos sutramdyti“ laikytume trečiuoju to laikotarpio ekonominės minties palikimo perlu. Todėl reikėtų kiek plačiau aptarti būtent šiuos darbus ir jų autorių indėlį į ekonominės minties raidą Lietuvoje.

Vilniaus akademijos profesoriaus M. Smigleckio traktatas „Apie palūkanas...“ yra tipiškas antrosios scholastikos ekonominės minties atspindys. Antroji scholastika, pasireiškusį poreformacinį laikotarpį ir perėmusi jau kai kurias naujųjų laikų pažiūras, nenutraukė saitų su viduramžių scholastine tradicija. Šis jos dvilypumas nulėmė daugelio to laikotarpio atstovų prieštaringas pažiūras. M. Smigleckio ekonominėms pažiūroms taip pat būdingas laiko nulėmtas tam tikras prieštaravimas, pirmiausia dėl to, kad neatsisakyta ūkio reiškinį vertinti remiantis normomis. Tačiau M. Smigleckio mėginimas pagrįsti savo teiginius ekonominiais kriterijais išskiria jį iš tradicinės scholastinės minties atstovų. Ekonominės analizės ir minties nuoseklumo požiūriu M. Smigleckis pranoksta daugelį ne tik to meto, bet ir vėlesnių autorių, pasisakiusių ekonominiais klausimais.

Savo knygos pratarmėje M. Smigleckis nurodė priežastį, paskatinusią jį rašyti tokio pobūdžio darbą – „bendras poreikis“ (turimas galvoje tokio žinyno reikalingumas prekybininkams, amatininkams, taip pat nekilnojamojo turto savininkams), kadangi, sparčiai plintant įvairioms piniginėms sutartims, vadovo, kaip jas sudaryti, nebuvo. Todėl knygoje plačiai aptariamos įvairaus pobūdžio prekybos ir piniginės sutartys, iliustruojant pavyzdžiais iš vietos ir užsienio pirklių praktikos, taip pat iš Vilniaus ekonominio gyvenimo. Palūkanų klausimu M. Smigleckis gynė jau kanonų teisės aprobuotą nuomonę, kai procentai už paskolas kapitaliniams įdėjimams (*ratio capitalis*) buvo pripažįstami, o vartotojiško kredito procentai (*ratio mutui*) buvo laikomi nepagrįsti ir neleistini.

Plėtojantis prekybiniam ir skolinamajam kapitalui, kanonų teisės specialistai buvo priversti peržiūrėti bažnyčios draudimą imti palūkanas. Specialiose jėzuitų komisijose buvo aptariami įvairūs jų ėmimo atvejai. Oficialiai bažnyčia dar nebuvo atsisakiusi deklaruoti skolinamojo procento „nuodėmingumo“: 1586 m. popiežius Sikstas V uždraudė sudaryti sutartį, garantuojančią pastovias palūkanas. Tačiau gyvenime šio draudimo nebuvo paisoma, jo nepripažino net patys jėzuitai. Pavyzdžiui, žymus jėzuitų Salamankos mokyklos Ispanijoje atstovas Navarijus (*Navarrus*) tokias sutartis laikė leistinomis. Tą pačią poziciją užėmė ir M. Smigleckis.

Lupikiškąjį procentą, t. y. nepateisinamą, M. Smigleckis vadina tiesiog palūkanomis, o pateisinamo procento autorius nevadina palūkanomis – jį įvardija pelnu, užmokesčiu arba uždarbiu. Taigi palūkanos susidaro, kai „tas pelnas už patį skolinimą, o ne dėl kitų priežasčių atsiranda“ [9, p. 6] (cit. pagal paskutinį 1753 m. leidimą). Pavyzdžiui, užmokestis už kokią nors padarytą žalą ir pan. Be to, skolinamas daiktas turi būti tokios rūšies, kad, jį suvartojus, galima būtų atiduoti tokį patį, pavyzdžiui, pinigai, grūdai. Tačiau jei skolinami grūdai tada, kada jie pigesni, o gražinami, kai pabrangsta, tai vis tiek reikia atiduoti tą patį kiekį [9, p. 4]. Šiuo atveju M. Smigleckis sekė Tomu Akviniečiu, kuris skolinimo operacijose atmetė tokį veiksnių kaip laikas. Tomo Akviniečio nuomone, žmogus negali parduoti tai, ko neturi, o laikas nepriklauso žmogui [5, p. 6]. Taigi, skolinantis pinigus ar kokį daiktą, gražinti reikia tiek pat, kiek buvo sko-

lintasi. Palūkanų klausimas neiškyla, kai daiktas skolinamas tik laikinam vartojimui (drabužiai, namai, žemė ir kt.), o ne suvartojimui. Pastarąjį atvejį autorius aptaria kaip nuomos, išpirkos ir panašias sutartis, kai piniginis atlyginimas yra neginčytinas.

M. Smigleckis analizavo įvairius atvejus, pateisinančius skolinamąjį procentą. Jiems priklauso nuosavo turto nuoma, kaip vienas iš garbingiausių pasipelnymo būdų, dalyvavimas pirklių operacijose, pati prekyba ir kt. Buvo taikomi įvairūs kazuistikos metodai, kuriais buvo galima pateisinti beveik visus palūkanų ėmimo atvejus. Pavyzdžiui, tuo atveju, jei skolintojas galėtų naudingai panaudoti pinigus, tačiau draugas ar kas nors kitas prašo paskolinti (nepriklausomai nuo paskolos panaudojimo tikslo), imti procentą leistina. Palūkanomis taip pat nebuvo laikomas toks atlyginimas, jei skolininkas savanoriškai duodavo iš gailėstingumo arba norėdamas padėti artimui [9, p. 122]. Autoriaus pasipiktinimas Vilniaus amatininkų brolijomis, ėmusiomis 10 ir daugiau procentų už paskolą, „kas nėra nieko kita, o tik aiškus lupikavimas“ [9, p. 97], rodo, kad jis smerkė tik pernelyg didelį procentą.

Beje, būtent palūkanų klausimas buvo bene labiausiai kompromisinis, nulemtas viduramžių kanonų. Negalima pamiršti, kad M. Smigleckis pirmiausia buvo teologijos daktaras ir žymus scholastikos atstovas. Savo ruožtu jo svarstymai palūkanų klausimu buvo kūrybiški, pagrįsti vietos gyvenimo pavyzdžiais, o ne autoritetų minčių atkartojimas, kas buvo būdinga daugeliui to meto mokslo atstovų.

Daugelį kitų ekonominių kategorijų M. Smigleckis jau siejo su pasiūlos ir paklausos veiksniais. Tai ypač ryšku kalbant apie kainas. „Teisinga kaina“, jo supratimu, tai jau ne tas deramas atlyginimas už darbą, kuris leistų atitinkamo luomo ar statuso gamintojui saikingai pragyventi. M. Smigleckis rašo, kad teisinga kaina susidaro tuomet, kai nėra apribojimų, įvairių tarifų, monopolijų, t. y. laisvos konkurencijos sąlygomis. Jis taip pat rašė, kad turi egzistuoti visiška prekybos laisvė ir vienodos galimybės prekiauti visiems. Prekybos monopolijų suteikimą vertino neigiamai – kaip rinkos varžymą ir prekių branginimą, nesvarbu, ar jie būtų suteikiami bajorams, ar pirkliams. Dėl pirklių monopolijų nukenčia ne tik pirkėjai, bet ir tie žmonės, kuriuos monopoliai nušalina nuo prekybos. Jis griežtai pasisakė prieš tuos bajorus, kurie savo miestuose naudojami monopolinėmis alaus, vyno gamybos ir pardavimo teisėmis, taip pat vertė savo valdinius iš jų pirkti druską ir kitas prekes padidintomis kainomis [9, p. 160–162].

Palūkanų klausimus autorius dažniausiai vertino moraliniu požiūriu, o apie prekybą M. Smigleckis, galima sakyti, mąstė jau kaip naujųjų laikų klasikinės ekonominės minties atstovas. Ypač svarbios M. Smigleckio mintys apie darbo našumą. Konceptija, kad žemė sukuria pridėdamąjį produktą, o žmogus gauna tik atpildą už savo darbą, bet nesukuria pridėdamojo produkto, vyravo kanonų mokyme nuo šv. Augustino ir Tomo Akviniečio laikų. M. Smigleckis teigia, kad ne tik žemė, bet ir žmogus gali duoti pelną: „kaip žemė gimdydama atneša pelno, taip ir žmogus dirbdamas gali sukurti pelno; tai pastebim tarp amatininkų ir darbščių žmonių“ [9, p. 76]. Autorius taip pat pabrėžia, kad „didesnį pelną gali duoti ne tiek pats turtas, kiek žmonių verslas“ [9, p. 79]. Matome, kad jis pabrėžia galimybę žmogui savo darbu padidinti produktų vertę. Tokias išvadas jis padarė, kaip nurodo M. Smigleckis, stebėdamas valstiečių duoklių didėjimą, nes „kai kada činšas būna didesnis nei tas turtas, kuris činšu apdėtas gali duoti pelno“ [9, p. 76]. Činšą M. Smigleckis apibūdino kaip teisėtas pajamas už nuosavą daiktą (žemę, pastatus), perleistą naudotis kitam ir duodantį pelno [9, p. 72]. Autorius pažymi, kad ponai, kažkada uždėję žmonėms tokį

činšą, teisinasi, jog „kuomet turtas didelio činšo duoti negali, tuomet uždedamas ne tik turtui, bet ir asmeniui“ [9, p. 77]. Galimybė uždėti činšą asmeniui rodo požiūrį į valstietį irgi kaip į nuosavybę. Taigi M. Smigleckis sukūrė metodologinius pagrindus, kurie leido ekonomiškai pagrįsti valstiečių išnaudojimą.

Ypač vertingi M. Smigleckio pasisakymai valstiečių ir dvarininkų ekonominių santykių klausimu. XVI a. pabaigoje, sustiprėjus baudžiavai ir kartu plečiantis prekybai ir ryšiams su Vakarų šalimis, valstiečių padėtis buvo plačiausiai diskutuojama problema. Neišsprendus valstiečio asmeninės laisvės klausimo, nebuvo sąlygų prekienei rinkai plėtotis. Ekonominiai pasiūlymai kiekvienu atveju susidurdavo su feodaliniais suvaržymais, kurių nesugriovus nebuvo erdvės ekonominės minties raidai. Sudėtingą valstiečių padėties klausimą mėgino aiškinti beveik visi pažangūs to meto autoriai, gvildenę socialines problemas. M. Smigleckis šiuo požiūriu iškyla kaip mąstytojas, kuris ne tik plačiai analizavo šią problemą, pateikė konstruktyviausią valstiečių padėties kritiką Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, bet pirmą kartą ekonominiu požiūriu pamėgino įrodyti faktinį valstiečių išnaudojimą.

Pasiūlęs valstiečiui suteikti asmeninę laisvę, autorius aiškino, kad žemvaldžio ir valstiečio santykiai turėtų būti grindžiami samdos, o ne asmeninės priklausomybės principu, ir būti pagrįsti tam tikra abipuse sutartimi. Pripažindamas valstiečio teisę į nuosavybę, įsigytą asmeniniu darbu, M. Smigleckis neigė žemvaldžio teisę ją nusavinti. Autorius apskaičiavo, kad žemvaldys, pasiėmęs valstiečiui skirtą sklypą, gyvulius ir pastatus į savo ūkį, negautų iš jų tiek gėrybių, kiek reikalauja iš valstiečio. Todėl išnaudojimas yra neteisėtas ir pagrįstas žemvaldžio prievarta. M. Smigleckio nuomone, žemvaldys gali reikalauti iš valstiečio tik tų prievolių, kurios nustatomos pagal sutartį. Be to, ši sutartis sudaroma ne „amžiniems laikams“, o tik tam tikram laikui. Keičiantis objektyvioms sąlygoms, žemvaldys turi teisę peržiūrėti sutarties sąlygas. Prie šių sąlygų autorius pirmiausia priskyrė didėjančią žemės kainą, o tai savo ruožtu sąlygojo ir užmo-kesčio už ją (lažo dienų) didėjimą [9, p. 118]. Taip autorius mėgino istoriškai atsekti baudžiavos išsigalėjimo ekonominį pagrindą, pačios baudžiavos priežastimi laikęs feodalinę žemės nuosavybę. Jo pasiūlymas žemvaldžio ir valstiečio ekonominius santykius nustatyti sutarties pagrindu aiškiai griovė feodalių gamybinių santykių sistemą.

Siūlydamas konkrečias reformas, M. Smigleckis savotiškai pateisino 3–4 lažo dienas per savaitę ir apsiribojo reikalavimu suteikti valstiečiui teisę palikti savo šeimnininką, t. y. asmeninės valstiečio laisvės išplėtimu. Apskritai M. Smigleckis siūlė įgyvendinti tokius ekonominius santykius, kurie didintų valstiečio suinteresuotumą gamybos procese: suteikti jam laisvę ūkininkauti savo sklype, už kurį pagal nustatytą sutartį jis turėtų atidirbti dvarininko ūkyje. Suteikti valstiečiui galimybę nutraukti šią sutartį (nors ir su išlygomis) buvo vienas iš pažangiausių M. Smigleckio pasiūlymų.

Gerokai vėliau (XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje) fiziokratizmo ideologų Lietuvoje pasiūlyta valstiečių padėties pagerinimo programa buvo netgi nuosaikesnė už M. Smigleckio siūlymus XVI a. pabaigoje.

Jono Abramavičiaus – reformacijos ideologo Lietuvoje, vieno iš kalvinizmo vadų (XVI a. pabaigoje savo dvaro žemėse Vilniaus vaivadijoje įkūrė kalvinistų bendruomenę) neabejotinai vertingas ekonominis darbas „Lietuvio požiūris į pigesnę grūdų pirkimą ir brangesnę jų pardavimą“ yra dingęs. XIX a. glaustai šio darbo pagrindines tezes išdėstė lenkų istoriografas T. Čackis [3]. Jomis pasinaudodami, galime tik spręsti apie šio darbo turinį. Tačiau ir penkios T. Čackio pateiktos tezės rodo išvalgų ir naujovišką J. Abramavičiaus ekonominių klausimų vertinimą.

Kalvinistų ekonominės pažiūros buvo radikalesnės negu liuteronų ir visur sėjo kapitalizmo daigus. Jų reiškiamos mintys jau nusimetė scholastikos pančius.

J. Abramavičius, analizuodamas kainų susidarymo rinkoje mechanizmą, mėgino paaiškinti objektyvių rinkos veiksnių, nepriklausomų nuo žmogaus valios, veikimą. Jis visiškai atsiribojo nuo „teisingos kainos“ kategorijos ir formulavo „natūralią kainą“, kuri susidaro rinkoje, kai nėra monopolijų [1, 3 tezė]. Tačiau autorius neapsiribojo kainos, kaip pasiūlos ir paklausos svyravimo rezultato, supratimu ir nurodė, kad, nepaisant didelės prekių pasiūlos rinkoje (pavyzdžiui, grūdų), jos kaina negali kristi žemiau tos, kuri susidaro sunkiausiomis grūdų surinkimo sąlygomis. Šitaip jis priartėjo prie objektyvaus kainos pagrindo, gamybos sąnaudų suvokimo.

Panašias mintis, mėgindamas suvokti prekės vertę, vėliau (XVIII a.) Prancūzijoje reiškė Kantiljonas. Tačiau J. Abramavičius XVI a. pabaigoje faktiškai išsamiau nei Kantiljonas parodė paklausos ir pasiūlos teorijos ribotumą, kadangi iškėlė mintį apie darbo sąnaudas kaip prekės vertės pagrindą [1, 3 tezė]. T. Čackis didžiai vertino J. Abramavičiaus pasisakymus ir nurodė, kad jų nebūtų gėdijęsis net ir A. Smitas [3, p. 347].

Pagrindiniai J. Abramavičiaus teiginiai neigė merkantilizmo principus, kurie tuo metu buvo populiarūs (taip pat ir Lietuvoje), ir skelbė naują požiūrį į ekonominius reiškinius. Taip pat kaip ir Kantiljonas Prancūzijoje gerokai prieš fiziokratų atsiradimą skelbė panašias į fiziokratų mintis, taip ir J. Abramavičiaus ekonominės pažiūros (taip pat kai kurios A. Volano idėjos) buvo tam tikra prasme fiziokratizmo priešistorė Lietuvoje.

J. Abramavičius aiškiai pasisakė už prekybos laisvę. Be abejo, pati savaimė laisvos prekybos tezė dar nėra merkantilizmo neigimas. Pavyzdžiui, tai galėtų reikšti vėlyvojo merkantilizmo požiūrį, kai buvo pasisakoma ne prieš monopolines prekybos kompanijas, bet prieš „monetarinę sistemą“, draudusią išvežti iš šalies pinigus. Tačiau J. Abramavičius, kaip *free trade* šalininkas, pasisakė ne prieš „monetarinę sistemą“, bet prieš vidaus ir užsienio prekybos reglamentavimą. Jis pasisakė prieš kainų taksavimą ir nurodė, kad ši valstybės politikos priemonė tik varžo prekybos plėtotę [1, 4 tezė]. Todėl galima manyti, kad kiekvieną intervenciją rinkos atžvilgiu jis laikė netikslinga. Be to, jis teigė, kad žmonės, pigiau superkantys ir brangiau parduodantys, iš esmės nepadarо valstybei žalos, o netgi jai pagelbėja: jei šito nedarytų vietos gyventojai, to imtųsi užsieniečiai. Autorius išreiškė mintį, kad laimėtume daugiau, jei pirktume savo grūdus didesne ar mažesne kaina [1, 2 tezė].

Fiziokratams taip pat teigė, kad mažos žaliavinių produktų kainos nėra naudingos šaliai. Brangi duona, jų nuomone, naudinga visiems visuomenės sluoksniams, nes didina žemdirbių pelną, o tai nulemia savininkų pajamų ir mokesčių didėjimą, kartu ir valstybės klestėjimą. J. Abramavičius neišrutuliojo savo idėjos (teisingiau – T. Čackis nepateikė platesnių komentarų), bet galima numanyti, kad šiuo klausimu jis užėmė būsimų fiziokratų poziciją.

Taigi kai kurios išlikusios šio autoriaus tezės leidžia priskirti J. Abramavičių prie iškiliausių to meto ekonominės minties kūrėjų ne tik Lietuvoje. Kiek vėliau išleistas kito reformacijos ideologo Lietuvoje Adomo Rasijaus veikalas „Traktatas apie prekybą“ (1611 m.) [8]. Jis, be abejo, yra reikšmingas pažintinė prasme ekonominės minties palikimo darbas, tačiau jame nėra naujų išvalgų ir iš esmės yra atkartojimas garsių Vakarų autorių minčių. Šia prasme A. Volano, nors ir neparašiusio atskiro darbo ekonominiiais klausimais, pažiūros yra reikšmingesnės ekonominės minties raidai Lietuvoje.

Trečiasis jau minėtas šio laikotarpio darbas, vertas ypatingo dėmesio, yra išlikęs, tačiau nėra iki šiol aiški jo autorystė. Knygą „Pažvelgimas į išlaidas

Karūnoje...“ lenkų istoriografai priskiria Stanislovui Zarembai. Mūsų nuomone, traktatą reikėtų laikyti anoniminiu. Nežinomos ir knygos parašymo aplinkybės bei išleidimo vieta. Jis reikšmingas tiek Lenkijos, tiek Lietuvos ekonominei minčiai kaip brandus vėlyvojo merkantilizmo idėjų atspindys. Plačios pirklių, Lenkijos ir Lietuvos valstybės bajorų ir prūsų bajorų diskusijos (darbas parašytas tuo metu populiaria dialogo forma) parodo pagrindines pirmosios XVII a. pusės krašto ekonomines problemas: kainų kilimą, pinigų blo-gėjimą (monetų redukcija), miestiečių teisių varžymą, didėjančią bajorų saualę.

Pirklių lūpomis buvo aštriai išsakomi priekaištai bajorams, o pastarieji savo ruožtu negailėjo kritinių pastabų pirkliams. Pirkliai, kaltinami dėl nepagrįsto kainų kėlimo, nurodydavo bajorų spekuliacinę veiklą, kuriai net pirkliai negalėtų prilygti. Primenamas bajorų elgesys 1598 m., kai Vilniuje nuo bado vienas po kito mirė žmonės, o bajorai, sukaupę pilnus aruodus grūdų, neprekiavo jais, tikėdamiesi, kad kainos dar labiau padidės. Galiausiai jie patys patyrė didžiulį nuostolį, nes neteko daugybės valdinių, o per maro epidemiją (po badmečio) išmirė ir nemažai bajorų [7, p. 9–10]. Pirkliai kaltina bajorus piktnaudžiavimu savo teisėmis ne tik miestiečių, bet ir valstiečių atžvilgiu: šalia prievolių naštos bajorai juos dar verčia padidintomis kainomis pirkti druską, alų ir kitus produktus, atvežtus iš svetur [7, p. 14–15]. Išveždami prekes, bajorai valstiečius verčia dirbti krovikais, vežikais ir pan., dėl to nukenčia žemės ūkis, krenta derlingumas. Čia taip pat nurodoma viena iš kainų kilimo priežasčių [7, p. 17].

Prūsų bajorų lūpomis autorius tartum atsitraukia nuo abipusių kaltinimų panoramos, žvelgia giliau į susidariusios padėties priežastis ir kartu jau siūlo programą valstybės ūkiui pertvarkyti.

Pirmiausia apibūdinama tiesiog pražūtinga šaliai padėtis, kuomet už įvairius pramoninius gaminius, ypač už prabangos prekes iš šalies išplaukdavo daugybė pinigų. Tuo metu iš Lenkijos ir Lietuvos valstybės į Vakarų šalis palyginti pigiai buvo išvežami įvairūs žemės ūkio produktai. Iš tikrųjų pirmojoje XVII a. pusėje, kritus grūdų kainoms Vakarų rinkoje, žemės ūkio produktų realizavimas negalėjo duoti didelio pelno. O pramoninių prekių, ypač prabangos reikmenų, kainos kilo. Autorius pamėgino net apskaičiuoti įvežamų ir išvežamų prekių vertės skirtumą. Vaizdžiai apibūdinęs pasyvų prekybos balansą, nurodė gerokai didesnę importą, kaip pagrindinę šalies ekonominių problemų priežastį. Juo labiau kad ne būtinybė verčia vykdyti tokią nenaudingą prekybą, kai užsieniečiai čia atveža ir brangiau negu kitur parduoda įvairias prabangos prekes, be kurių puikiai galima apsieiti. Atskirame skyriuje, pavadintame „Koks turtas išplaukia iš valstybės išdo už įvairias medžiagas, gėrimus, prieskonius ir kitokius niekniekius, mažai reikalingus Respublikai“, autorius pateikia plačią tuo metu įvežamų į Lenkijos ir Lietuvos valstybę prekių asortimento ir kainų panoramą, kartu atskleisdamas prekybinio pelno nutekėjimą iš esmės į privačių prekeivų ir svetimšalių rankas. Dėstomi motyvai grindžiami merkantilistinės koncepcijos argumentais: smerkiami vartotojiški interesai, propaguojamas taupumas ir ekonomiškumas, aukso ir sidabro kaupimas valstybės viduje. Tačiau tuo neapsiribojama – siūlomi būdai, kad merkantilizmo principai būtų įgyvendinami ir veiktų. Nors ir neatsisakydamas griežtesnės prekybos reglamentavimo politikos, autorius jau aiškiai suvokė jos ribotumą. Todėl jau nepaisoma kai kurių ankstyvojo merkantilizmo postulatų ir siūloma įvairiais būdais plėsti bei skatinti pramoninę gamybą Lenkijos ir Lietuvos valstybėje.

Prūsų bajorų lūpomis autorius mėgino paaiškinti, kaip nenaudinga Lenkijos ir Lietuvos valstybei išvežti į vokiečių kraštus vilnas bei linus kaip žaliavą, o paskui įsivežti iš ten audinius. Juk net vokiečiai teigė, kad „tai didelis neiš-

manymas, nes mums šimteriopai apmokate ir gražinate tai, ką jums už tas pačias medžiagas anksčiau davėme“ [7, p. 50]. Tad tai, kas šiuo metu vyksta, primena elgesį nesusivokiančio žmogaus, „kuris, nuvykęs į Gdanską, parduotų laštą (Gdansko laštas buvo maždaug lygus 2–2,5 t – *E. L.*) grūdų už šimtą auksinų tam, kad ten įsigytų duonos už tūkstantį auksinų“ [7, p. 56]. Verta dėmesio tai, kad autorius siūlė gaminti prekes ne tik iš vietos žaliavų, bet sekti Nyderlandų pavyzdžiu, kur žaliavos vietos pramonei buvo atvežamos net iš Indijos. Toks pasiūlymas buvo tuo metu revoliucinis ne tik Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, bet ir šalyse, jau pradėjusiose plėtoti pramonę. Literatūroje pirmą kartą jį suformulavo Tomas Menas (1621 m.), ir tai, kaip žinoma, yra laikoma naujo etapo pradžia (vėlyvasis merkantilizmas) plėtojantis merkantilizmo ekonominei koncepcijai. T. Menas pirmasis pasisakė prieš draudimą išvežti iš šalies pinigus, kaip prieš priemonę, kliudančią plėtotis prekybai. Jis pareiškė, kad aktyvus prekybos balansas yra geriausias būdas nacionaliniam turtui didinti. Mūsų autorius taip pat gynė šį požiūrį. Nežinia, ar buvo jam jau žinomas T. Meno veikalas (mūsų nagrinėjamas traktatas išleistas tik porą metų vėliau), ar jis pats padarė šią išvadą, stebėdamas Vakarų šalių ūkinę praktiką.

Kad nauja ekonominė politika būtų veiksminga, prūsai primena „sienų uždarymą“, t. y. būtinumą taikyti veiksmingą protekcionizmo politiką vietinei rinkai apsaugoti. Čia pat paaiškinama, kad sienų uždarymas nereiškia miesto vartų uždarymo, nieko neįleidžiant ir neišleidžiant [7, p. 50]; tai reiškia įsileisti pirklis su mums būtinomis prekėmis ir siekti, kad šie išvyktų nusipirkę mūsų prekių. Bet svarbiausia, kad tos mūsų prekės būtų pramonės gaminiai, o tada reiktų mažiau pirkti užsienio prekių. Aktyvaus prekybos balanso koncepcija sudarė jau išvystyto merkantilizmo ekonominės politikos esmę.

Autorius suvokė, kad labiausiai šią ekonominę politiką kliudė įgyvendinti baudžiava. Todėl reikalavo pirmiausia išplėsti valstiečių ir miestiečių teises. Knygoje taip pat keliamos laisvo ūkininkavimo idėjos ir nurodoma, kad konkurencija skatintų gaminti geresnę produkciją [7, p. 53]. Kaip matyti, buvo propaguojama kylančios buržuazijos ideologija, bet šis darbas ypač vertingas tuo, kad, pasiekęs to meto ekonominės minties aukštumas, kartu sugebėjo atskleisti gilumines susidariusios ekonominės padėties Lenkijos ir Lietuvos valstybėje priežastis.

Tačiau merkantilizmo ekonominė koncepcija pirmojoje XVII a. pusėje jau neatspindėjo LDK ūkio raidos ypatybių. Ankstyvojo merkantilizmo elementai, pasireiškę Lietuvoje XVI a. (ypač apie jo vidurį), ne tik neevoliucionavo, bet buvo užgniaužti bajorų ekonominės politikos jau XVI a. pabaigoje. Stiprios centralizuotos valdžios stoka ir baudžiavos stiprinimas sužlugdė naujų tendencijų plėtrą, tapo kliūtimi pramoninės gamybos raidai. Taigi toliau įgyvendinti merkantilistines priemones praktiškai nebuvo galimybių.

Ankstyvojo merkantilizmo politikos tendencijos, pasireiškusios Žygimanto Augusto ekonominėje politikoje, turėjo tam tikrą atspindį to meto valstybės įsakuose, Lietuvos statutuose ir publicistikoje. Pirmojoje XVII a. pusėje propaguojamos merkantilizmo idėjos buvo pagrindas susidariusios ekonominės padėties kritikai, taip pat ieškojimas būdų ekonominei padėčiai pagerinti. 1621m. Vilniaus miestiečių kreipimėsi į senatorius [4], kur skundžiamasi bajorų ekonomine politika, taip pat Vilniaus pinigio Jono Trilnerio memoriale (1636–1638) [10], siūliusiame karaliui nedelsiant pradėti stabilios monetos kaldinimą, ekonominės reformos buvo iš esmės motyvuojamos naudingais aliai merkantilizmo principais.

Ekonominės minties pakilimą ir, galima sakyti, pirmąjį conceptualios ekonominės minties raiškos etapą Lietuvoje XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje

pirmiausia nulėmė sparti prekinio ūkio plėtotė XVI a., krašto ūkio pertvarkymai ir bendras politinio kultūrinio gyvenimo aktyvumas. Lietuva, įsijungusi į pasaulinę rinką, buvo veikiamą ne tik ekonominių, bet ir ideologinių procesų, tuo metu vykusių Vakarų šalyse.

Didelę įtaką tiek visos visuomeninės, tiek ekonominės minties plėtotei darė atkakli reformacijos ir kontrreformacijos ideologinė kova Lietuvoje XVI a. pabaigoje–pirmojoje XVII a. pusėje. Gana platus reformacinis judėjimas Lietuvoje labai paspartino ekonominės minties raidą. Bet būtų neteisinga teigti, kad tik reformacinio sąjūdžio atstovai skleidė naujas ekonomines idėjas. Įvairioms ideologinėms srovėms buvo būdinga pažangioji ir konservatyvioji kryptis (tiek protestantams, tiek jėzuitams). Juo labiau kad ir buržuazinių ekonominių pažiūrų propagavimas Lietuvoje buvo gana daugiaplanis, nebuvo plėtojama viena aiški ekonominė koncepcija. Vieni autoriai siūlė įgyvendinti merkantilizmo ekonominės politikos principus, kiti, atvirkščiai, gynė tokias ekonomines idėjas, kurios vėliau gerokai patobulintos sudarė fiziokratų ekonominės teorijos turinį.

Mūsų apžvelgti trys ekonominės minties paminklai, kaip ryškiausi žiedai tos idėjinės polemikos, kuri vyko Lietuvoje XVI a. pabaigoje–pirmojoje XVII pusėje, yra išplėtotos scholastinės ekonominės minties, merkantilizmo ir jau opozicijos merkantilizmui pasireiškimas.

Pažymėtina, kad beveik visi to meto autoriai, kėlę aktualius krašto ekonominius klausimus, pasisakė prieš bajorų vykdomą ekonominę politiką. Neatsitiktinai įvairių kryptių atstovų darbuose buvo drąsiai keliamas baudžiovos klausimas (jau buvo įvykdyta Valakų reforma). Valstiečių padėties problema buvo daugelio to meto autorių, kartais visiškai skirtingų visuomeninių pažiūrų, pagrindinis ekonominių programų punktas. Pažangiausi bajorijos atstovai jau aiškiai suvokė savo luomo konservatyvią ekonominę politiką, siekiančią siaurų luominių interesų, išvėlgė baudžiavinio režimo griežtinimo skaudžius tolesnius padarinius visam ūkiui.

Vilniaus akademija, tapusi europinio mokslo židiniu, pasižymėjo santykinu savarankiškumu ir dažnai skleidė idėjas, priešingas viešpataujančių klasių ideologijai. Patys jėzuitai propagavo nevienodas ekonomines pažiūras: vieni gynė viduramžiškus postulatus, kiti skleidė jau naujas, buržuazines ekonomines pažiūras. Gana ryškiai konservatyvų požiūrį į ekonomiką gynė P. Skarga, o pažangias ekonomines pažiūras – M. Smigleckis. Nors tiriamuoju laikotarpiu Vilniaus akademijoje nebuvo atskiros disciplinos, kuri nagrinėtų socialinius ekonominius klausimus, kai kurie dėstytojai kanonų teisės, moralės filosofijos, kazuistikos kursuose kėlė aktualias valstybinės santvarkos ir ekonominio vystymo problemas. Tai savo ruožtu sukūrė bazę įsteigti politinių mokslų katedrą. Politinių mokslų katedrą 1662 m. įkūrė Vilniaus kanau-ninkas K. Vaišnoravičius [2, p. 110]. Turėjo būti dėstomas etikos kursas, suskirstytas į individualią etiką, ekonomiką ir politiką. Tačiau praktiškai ši katedra nefunkcionavo, nes dėl prasidėjusių karų sutriko mokymas ir pačioje akademijoje.

XVII a. 5–6 dešimtmečiais Lietuva neteko apie pusę gyventojų. Naujųjų laikų dvasia, kaip ir daigeliai autentiško požiūrio į ekonomines permainas Lietuvos ūkyje, natūraliai apmirė su to ūkio nuosmukiu. Iš XVII a. pabaigos išlikusios Vilniaus absolventų tezės liudija, kad grįžtama prie ortodoksinio aristotelizmo, o atskiri ekonominių reiškinių vertinimai tik atkartojami tradiciniu scholastiniu stiliumi. Antroji XVII a. pusė–pirmoji XVIII a. pusė yra vadinama Lietuvos istorijoje „sustingusiu laiku“. Ekonominės minties raidos požiūriu – tai gilaus nuosmukio metas. Tik XVIII a. pabaigoje pasirodys nauji

svarūs ekonominės minties kūriniai. Kokio pobūdžio ekonominė mintis tuo metu pasireiškė Lietuvoje, aptarsime kitame žurnalo numeryje.

Literatūra

1. Abramavičius J. *Lietuvio požiūris į pigesnę grūdų pirkimą ir brangesnę jų pardavimą [1595 m.] (tezės, išdėstytos pagal T. Čackį)/Laumenskaitė E. Ekonominė mintis ir jos kūrėjai Lietuvoje (XVI–XVII a.). Studija ir tekstai, V., 1995.*
2. Baliński M. *Dawna Akademia Wileńska. Peterburg, 1862.*
3. Czacki T. *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i rzeczach zawartych w pierwszym statucie dla Litwy, 1529 roku wydanym. Kraków, 1861. T.1.*
4. *Instrukcija, duota 1621 m. ponams Vilniaus miesto pasiuntiniams įteikti Jų Malonybėms ponams senatoriams šio miesto negerovių klausimu//Laumenskaitė E. Ekonominė mintis ir jos kūrėjai Lietuvoje (XVI–XVII a.). Studija ir tekstai, V., 1995, p. 207–212.*
5. Jurgutis V. *Tomo iš Akvino ekonominių minčių pagrindai. Referatas, skaitytas 1933 m. vasario 12 d. Vytauto Didžioji u-tė. K., 1933.*
6. *Okulary na rozchody w Koronie i z Korony, przez które jako w zwierciadle obaczyć każdy może fortele i nieznośne zyski, zdiestwa a lupiestwa kupieckie, przy tym śródki i sposoby różne jako temu zabieżeć i one pohamować. Roku pańskiego 1623.*
7. *Rassius A. Tractatus de mercatura in quo idea eius, et ea omnia quae ad exercitia negotiorum faciunt, e variis authoribus succincta methodo delineantur. Regiomonti, 1611.*
8. *Smiglecki M. O lichwie i trzech przedniejszych kontraktach: wyderkowym, czynszowym y towarzystwa kupieckiego. Nauka krotka. W Wilnie, 1596.*
9. *Trilneris J. Patikimas ir ne iš anksto nustatytas būdas, kaip tinkama moneta, dirbdinama Jo Karališkosios Didenybės šalyse, galėtų būti naudinga Respublikai (1636–1638 m.)/Laumenskaitė E. Ekonominė mintis ir jos kūrėjai Lietuvoje (XVI–XVII a.). Studija ir tekstai, V., 1995, p. 253–257.*

Straipsnis gautas 1999 m. liepos mėn.

Priimtas spaudai 1999 m. rugpjūčio mėn.

Summary

ECONOMIC THOUGHT IN LITHUANIA AT THE END OF THE 16th AND THE BEGINNING OF THE 17th CENTURIES

Egidija Laumenskaitė

The article gives an overview of the three main works on the economic thought in Lithuania from the 16th – 17th centuries. The book of the professor of Vilnius Academy M. Smigleckis “On Usury...” (1596) represents the ideas of the modern scholastics or the so-called second scholastics when the medieval understanding of the main economic categories was revised. The issues of particular value are on the relationship between peasants and landlords in Lithuania as M. Smigleckis started the analysis of the economic basis of exploitation.

The ideas of late mercantilism were developed in the book of an unknown author “Review on the Crown’s Expenditure...” (1623). The author gave a deep insight into the economic problems in Lithuania and Poland in the beginning of the 17th century and encouraged the nobility to turn to the industrial development of the country.

The book of J. Abramavichus “The Vision of the Lithuanian...” (1596) expressed the opposition to mercantilistic measures in economic policy. He declared free trade’s priorities and gave some sensible insights on a price formulation process.

Those mature economic ideas in Lithuania at that time corresponded to the most progressive economic thought in the Western Europe.